

УДК 340.15

Т. І. БОНДАРУК

Тетяна Іванівна Бондарук, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

КЛАСИК ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ (ДО 180-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ФЛЕГОНТОВИЧА ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА)

Серед видатних вчених-правознавців, які закладали фундамент української історико-правової науки, одне з чільних місць належить професору М. Ф. Владимирському-Буданову. Попри безперечний авторитет праць ученого серед істориків права, широкій юридичній громадськості його ім'я мало відоме, а творчі здобутки дослідника належним чином не відзначені. Між тим, його науковий спадок складають понад 100 ґрунтовних праць, що містять досконалий юридичний, переважно інституційний аналіз, різних галузей права в ретроспективі, що значно розширює фахову читацьку аудиторію і, відповідно, сприяє розвитку українського правознавства.

М. Ф. Владимирський-Буданов народився 1838 р. у селі Бороздине Веншовського повіту Тульської губернії в сім'ї священика. 1857 р. після закінчення Тульської духовної семінарії він вступив до Київської духовної академії – спеціалізованого вищого навчального закладу, наступника славетної Києво-Могилянської академії. Професорські курси, які викладалися в Київській духовній академії, мали комплексний характер і охоплювали питання різних галузей знань. Поруч із богословською, загальноосвітньою, філософською та історичною складовою вони містили й суто юридичну компоненту¹. Тут під впливом талановитих педагогів М. М. Троїцького, І. І. Малишевського, П. Д. Юркевича складаються його перші уявлення про наукову роботу та можливу майбутню діяльність. Зокрема йдеться про лекційний курс «Історія філософії права» видатного українського мислителя П. Д. Юркевича, в якому, крім іншого, розглядалися правові питання. 1860 р. М. Ф. Владимирський-Буданов залишає академію – за участь у русі за реорганізацію навчального процесу та покращення побутових умов студентів його було виключено з академії – і вступає до університету св. Володимира в Києві на історико-філологічний факультет.

Тогочасні факультетські викладачі, за свідченням сучасників, не могли справити на нього значного впливу, можливо, за виключенням професора В. Я. Шульгіна, який майже не займався ніякою науковою роботою, проте був досвідченим і майстерним лектором, яскраво змальовуючи історичні постаті й передаючи драматизм історичних подій². Своєрідним стимулом для наукового пошуку були проблеми, що їх висувало саме життя. Бурхливі процеси, які вирували в передреформеному суспільстві, у південно-західному краї ускладнювалися надзвичайним загостренням національного питання.

Ці події не могли не позначитися на напрямі наукових інтересів М. Ф. Владимирського-Буданова. Поступово склалося переконання, що «з'ясування історичної долі народу неможливе без знайомства з історією його установ або, точніше, всього юридичного побуту»³. Звертання до цієї нової для нього галузі знань було зумовлене, крім особистих уявлень, впливом ректора університету М. Д. Іванишева. Останній своїм палким інтересом до слов'янської, і зокрема до західноруської, правової історії зумів заповнити вакуум, що склався у викладанні власне історичної науки. В особі М. Ф. Владимирського-Буданова М. Д. Іванишев знайшов талановитого учня, чия закоханість у науку поєднувалася зі здатністю до систематичної та сумлінної праці, що продемонструвала кандидатська робота випускника історико-філологічного факультету «Древние уставные земские грамоты», успішний захист якої відкривав шлях до викладання.

Свій перший викладацький досвід М. Ф. Владимирський-Буданов здобув ще у студентські роки, коли він разом із гуртом однодумців викладав у одній із недільних шкіл Києва. Варто зауважити, що М. Ф. Владимирський-Буданов завжди виступав прихильником широкої народної освіти. Після закінчення університету вчений проходив практику на Педагогічних курсах у Другій київській гімназії та викладав історію й географію в кадетському корпусі. Певний час М. Ф. Владимирський-Буданов був приватним викладачем Павла

Галагана⁴. 1864 р. університет обрав його стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі руської історії. Магістерська дисертація М. Ф. Владимирського-Буданова «Немецкое право в Польше и Литве», якою в науковий обіг вводився значний масив архівних матеріалів, пов'язаних із міським правом.

Ця робота, попри різко критичне ставлення її автора до поширення німецького права на руських землях, адже, на його думку, внутрішнє врядування і самостійний суд у містах були «куплені ціною втрати політичних прав», місто перестало бути центром території, що його оточує, а населення, замкнене в міських стінах, відірвалося від землі й держави і, отже, втратило можливість брати участь у державних справах, обмежуючись торгівлею, промислами, ремеслами, що суперечило інтересам руського народного життя⁵, до сьогодні є неодмінною складовою «міської» історіографії.

За це дійсно піонерське дослідження молодого науковця було нагороджено Уварівською премією Російської Академії наук, яка присуджувалася за кращі праці з російської історії.

Після здобуття в травні 1869 р. магістерського ступеня М. Ф. Владимирський-Буданов стає екстраординарним професором кафедри історії руського права у Демидовський юридичний ліцей у Ярославлі, остаточно зробивши вибір на користь юриспруденції, а саме – історії права.

Традиційне річне закордонне відрядження, протягом якого він зокрема прослухав у Гейдельберзі курси відомих юристів К. А. Вангерова (римське право) та Й. К. Блунчі (державне право), ближче познайомився з популярними тут ідеями історичної школи права, допомагає М. Ф. Владимирському-Буданову заповнити лакуни в юридичних знаннях. А викладання науки історії права протягом 1870–1875 рр. у Ярославлі, попри надзвичайну складність, пов'язану її становленням, – надзвичайно плідним для молодого вченого. Крім особистих наукових устремлінь, цьому сприяло й усвідомлення великого обов'язку, яке, за свідченням сучасників, «об'єднувало і надихало всіх, хто працював у юридичній школі, яка міцно стояла на фундаменті взаємної поваги та єдності»⁶.

Найбільше зусиль М. Ф. Владимирський-Буданов прикладає для залучення до наукового процесу джерельного матеріалу, відсутність якого значно знижувала рівень викладання. Вже найближчими роками послідовно вийшли підготовані ним три випуски «Хрестоматии по истории русского права» (1872, 1873, 1875), що містила найцінніші юридичні пам'ятки з коментарями до них. Це єдине в своєму роді видання протягом тривалого часу було настільною книгою багатьох поколінь юристів.

Інший напрям наукових пошуків ученого можна окреслити як дослідження історії правового регулювання освіти в зв'язку із розвитком суспільного ладу. 1873 р. він підготував і видав працю «Государство и народное образование в России с XVII в. до учреждения министерств», а видана 1874 р. – «Государство и народное образование в России XVIII в.», була успішно захищена ним у Харківському університеті, що дало змогу йому, як доктору руської історії, посісти посаду ординарного професора кафедри історії руського права в університеті Св. Володимира, що знаменувало початок «київського» періоду діяльності ученого, який тривав до кінця його життя.

Він повернувся до *alma mater* із сформованим світоглядом, солідним науковим доробком, значним теоретичним багажем і науковим потенціалом. В його особі університет отримав значну наукову силу, а історико-правова наука потужний поштовх до розвитку.

Повернувшись до Києва, М. Ф. Владимирський-Буданов дістав змогу продовжити дослідження західноруського права, адже саме на університет Св. Володимира «було покладено переважний обов'язок розроблення історії права в цій її галузі»⁷. Зокрема «збиранню історико-правових матеріалів» у Головному архіві Царства Польського у Варшаві і Віленському Центральному архіві було присвячене закордонне відрядження М. Ф. Владимирського-Буданова 1880–1881 рр.

Багато часу М. Ф. Владимирський-Буданов приділяв дослідженню окремих дискусійних питань, більшість з яких на той час були мало або зовсім не дослідженими. У ці роки з'являється низка його критичних статей, оглядів, рецензій на нові книги з історії права. «Нова книга для нього, – писав учень і послідовник М. Ф. Владимирського-Буданова О. О. Малиновський, – привід для того, щоб висловити власну оригінальну й ретельно обґрунтовану думку з того чи іншого питання»⁸. Саме в цих розвідках часто апробувалися думки, що згодом отримали широке визнання в науці.

Масштабна робота, яку проводив учений, критично опрацьовуючи ту чи іншу нову монографію, а з огляду на інтенсивність розвитку історико-правової науки на теренах Російської імперії другої половини XIX ст., що була досить високою, доповнювалася кропіткою працею вченого з пам'ятками. Це стає підґрунтям для підготовки фундаментальної праці «Обзор истории русского права»⁹, що витримала сім видань (1886–1915) і збільшила кількість учнів вченого до багатьох десятків тисяч: єдиний у науковій літературі «Обзор...» широко використовувався як університетський підручник, а з огляду на методологічні підходи, запропоновані автором, та стиль викладу матеріалу, його цінність не втрачена до сьогодні, про що свідчить сучасні перевидання цієї праці¹⁰.

Від 1882 р. вчений – головний редактор Київської Археографічної комісії і один із найдіяльніших її працівників¹¹. Не пориваючи з університетом, М. Ф. Владимирський-Буданов залишався на цій посаді до кінця своїх днів. За цей час вийшло майже 20 томів видань Комісії, у п'яти з них вміщено зібрані та оброблені вченим матеріали з історії помісного і селянського землеволодіння, церковного майна в Західній і Південно-Західній Русі XII–XVII ст. Його передмову до трьох томів частини VII «Актів о заселении Юго-Западной России», що вийшли у серії «Архив Юго-Западной России» за обсягом та змістом можна порівняти з науковою монографією. У ній докладно розглядається чи не найголовніше питання, яке постає при дослідженні проб-

леми утворення Литовсько-руської держави – питання про етнічний склад земель. У частині 8-й АЮЗР вміщено його змістовну статтю «Заставное владение в Литовско-руском государстве в XVI в.».

Від 1887 р. М. Ф. Владимирський-Буданов – голова Історичного товариства Нестора-літописця¹². У «Чтениях исторического общества Нестора-летописца» регулярно з'являються його доповіді й повідомлення, здебільшого з проблем західноруського права («Поместное право в Польше и Литве» (1889); «Крестьянское землевладение в Западной России до пол. XVI в.» (1892); «К истории крестьянского движения» (1890).

У травні 1900 р. М. Ф. Владимирський-Буданов стає заслуженим професором Київського університету, історія якого, до речі блискуче викладена вченим у спеціальній розвідці до 50-річного ювілею університету «История Императорского университета Св. Владимира» (1884). Незабаром вчений відмовляється від викладання повного курсу історії руського права і до 1915 р. читає лише джерелознавство, отже, повертається саме до тієї частини курсу, яка найпершою привернула його увагу і спонукала до роботи над «Хрестоматией по истории русского права».

Помер М. Ф. Владимирський-Буданов 24 березня (5 квітня) 1916 р. у Києві, похований у с. Березна Менського району Чернігівської області¹³.

У науковій спадщині великого вченого, що є досить різнобічною, можна виділити низку пріоритетних тем. Це дослідження так званої загальної історії руського права, результати якої викладені в «Обзоре истории русского права», статтях в «Университетских известиях», «Журнале Министерства народного просвещения», «Сборнике государственных знаний» та багатьох інших виданнях. Постійний інтерес вченого викликали проблеми народної освіти, що стали предметом його докторської дисертації та дістали розвиток у більш як 20 студіях. Пріоритетне місце у спадщині ученого належить історії литовсько-руського або західноруського права. Серед них, крім згаданих, «Уложение и Литовский Статут» (1881, «Население Юго-Западной России от половины XIII в. до половины «Поместья Литовского государства» (Вып. 1, 1889), «Черты семейного права XVI в.» (Вып. 2, 1890), «Крестьянское землевладение в Западной России до половины XVI в.» (Вып. 3, 1893); «Заселение Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской Унии» (1890) та ін. Більшість з них, за визначенням Ф. В. Тарановського, «мають більш місцеве значення», оскільки з'ясовують «деякі риси історико-юридичної топографії, якщо можна так висловитися, переважно південно-західного краю»¹⁴ і тому є значним надбанням власне для історії українського права.

Крім безумовної заслуги оригінального, а почасти першого дослідника питань з історії литовсько-руського права, М. Ф. Владимирському-Буданову належить заслуга свідомого залучення до досліджень студентів юридичного факультету. Про це свідчать запропоновані вченим медальні теми на юридичному факультеті «История уставных земских грамот Литовско-руского государства» (1888), «Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях» (1891), «Источники уголовных законов Литовского Статута» (1893), «Уголовное право Литовского Статута в связи с развитием русского уголовного права вообще» (1894), які, за його задумом і разом із його власними дослідженнями створювали б цілісну картину західноруського права. Можна сказати, що плани реалізувалися. Саме робота над заданими темами виявилася першими сходинками у науку для цілої плеяди майбутніх професорів М. М. Ясинського, Г. В. Демченка, М. О. Максимейка, І. О. Малиновського, чия подальша плідна діяльність на ниві історико-правової науки створила міцний фундамент для студій українського права, а концепція західноруського права була покладена в основу роботи Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН, очолюваної академіком М. П. Василенком¹⁵.

Очевидно, у створенні Київської історико-юридичної школи, одним з основоположників якої є М. Ф. Владимирський-Буданов, яскраво проявився педагогічний талант ученого. Будучи, власне, кабінетним ученим, зумів виявити і заохотити до науки талановитих дослідників.

Наукова спадщина М. Ф. Владимирського-Буданова як ученого-енциклопедиста привертає увагу не одного покоління дослідників і як скарбниця знань і відомостей, і як зразок досконало витриманого наукового стилю, що ґрунтується на чітких теоретико-методологічних установках: вже сучасники ученого у присвячених його творчості студіях акцентували увагу на їх методологічній витриманості.

Так, Ф. В. Тарановський, майбутній академік ВУАН, зазначав, що М. Ф. Владимирський-Буданов увійшов у науку із слов'янофільськими настроями, які багато в чому пояснювалися впливом «Київської університетської школи, особливості якої щодо історії права визначилися досить ясно уже у працях М. Д. Іванишева, який досліджував і слов'янське право, і литовсько-руське, використовував і те, й інше для висвітлення історії руського права»¹⁶, на підтвердження чого провадив ґрунтовний аналіз позицій і слов'янофіла М. Ф. Владимирського-Буданова, і західника В. І. Сергєєвича, які протягом кількох десятиліть «були справжніми володарями дум у галузі історії руського права... , а їхніми розбіжностями у поглядах визначилися основні й головні контраверзи в науці історії руського права»¹⁷.

Вихідним моментом для розуміння поглядів ученого, крім іншого, є теорія правоутворення, викладена ним в «Обзоре истории русского права» та низці інших праць. Так, М. Ф. Владимирський-Буданов чітко розрізняв поняття «право» і «закон», співставляючи їх як ціле і частину. Глибинною основою права для нього є народна правосвідомість. Першопідставою права є природа людини – фізична і моральна, що підлягає таким самим законам, як і природа органічна. На першому ступені розвитку право – це почуття, інстинкт (помста, захист дітей, володіння); усі чинять однаково не тому, що наслідують один одному, а тому, що підвладні однаковим почуттям.

У подальшому право стикається із знанням: те, що існує, обертається на те, що повинно бути; знання ж підлягає тотожним законам розвитку. Виникає звичай, який не створює норм права, а лише надає їм чин-

ності. Звичай тривалий час залишається панівною формою права. Отже, питання про походження права є питанням про зародження звичаєвого права. Але загальнолюдського звичаєвого права немає, мова може йти лише про розвиток і удосконалення загальнолюдських елементів кожною окремою нацією. Характерними рисами звичаєвого права вчений вважав його обов'язковість (внутрішню і зовнішню), релігійне освячення, консерватизм чи стародавність, але водночас здатність пристосовуватися до життя. Епоха панування звичаєвого права тривала і після того, як з'явилися перші пам'ятки писаного права (збірники звичаєвого права). Закони, як акти волі законодавця, виникають у випадках, коли бракує звичаїв, або під впливом чужого права.

Для нього очевидно, що «словом «право» не можна зловживати безкарно. Закон може бути виявленням правосвідомості, але може і не бути (при підкоренні одного народу іншим). Поки він існує, він є обов'язковим для підкореного народу, але зовсім не є виразом права цього народу»¹⁸. В умовах державного розчленування право є виразом «національної єдності», а закон, у свою чергу, – втіленням «єдності державної» за національного розмежування.

Отже, умовою існування права, за М. Ф. Владимирським-Будановим, є правосвідомість нації, закон же може збігатися з поняттям «право», коли він є виразом «правосвідомості того чи іншого народу». Державна санкція, що є необхідною для закону, мала характер зовнішнього свідчення про право на перших етапах його розвитку. У подальшому роль закону, за умови його намагання не відставати від розвитку права, оцінювалася вченим досить високо.

Як видно, попри об'єктивно зумовлене перебування у прокрустовому ложі «слав'янофільства – західництва», як практично неминучого для тогочасного наукового дискурсу, оминати яке навряд чи було можливо, його теорія правоутворення є напрочуд сучасною. Так, у ній поєднуються своєрідний морально-психологічний підхід до права як до системи понять про загальнообов'язкові норми (права, обов'язки, заборони, умови їхнього виникнення та реалізації), що містяться в народній свідомості, з нормативними елементами (коли право удосконалюється і розвивається через законотворчу діяльність) та соціологічними чинниками (намагання пов'язати право із суспільними умовами життя). Загальне ж поняття права передбачає системне поєднання і врівноваження цих елементів.

Отже, теоретичні конструкції спиралися переважно на загальні культурно-історичні категорії, ніж на спеціально-юридичні, або політичні й формально-юридичні (В. І. Сергєєвич) з домінуванням суспільного елемента. Право у нього розглядалося в природному зв'язку з економікою, освітою, релігією, природними умовами тощо.

Історико-порівняльний (або порівняльно-слов'янський) метод М. Ф. Владимирського-Буданова передбачав меншу кількість об'єктів для порівняння, оскільки обмежувався слов'янським світом, і тому, як видається, дещо звужував можливості пізнання. Але водночас такий методологічний підхід давав змогу докладніше з'ясувати особливості руського права, що, власне, і було головною метою вивчення права національного (основним при вивченні загальної історії права, вчений вважав з'ясування подібних рис права). Між руською нацією і людством взагалі він ставив, як проміжну категорію, слов'янський етнос.

Питання про існування слов'янського права¹⁹, особливо в контексті співставлення його з німецьким правом чи навіть на противагу йому, – одне із домінуючих у всій творчості М. Ф. Владимирського-Буданова. Ідея слов'янського права, сприйнята від М. Д. Іванишева, була значно розвинута під час європейського від'їзду вченого 1880–1881 рр., коли він відвідав Хорватію, Чехію, Польщу, Литву. Готуючись зайняти кафедру історії слов'янських законодавств, передбачену Університетським статутом 1863 р. (але в Києві так і не відкрити), М. Ф. Владимирський-Буданов дійшов висновку, що «історія слов'янських законодавств має викладатися не як самостійний предмет, а інтегруватися в історію руського права як найважливіший елемент у порівняльному викладі науки»²⁰.

М. Ф. Владимирський-Буданов, будучи переконаним адептом слов'янського права, адже право для нього не випадковий продукт сваволі, а наслідок єдності психічних і фізичних законів людської природи, що пояснює схожість норм одного народу, пов'язаного єдністю походження, а спочатку й місцем проживання, все ж наголошує: умовою єдності слов'янського права може бути лише самотутній його розвиток у кожній слов'янській нації (для М. Ф. Владимирського-Буданова – руській), адже «сім'я слов'янських народів... може скластися тільки з самостійних та повнокровних членів»²¹, для чого необхідно спочатку досягнення ближчої мети, а саме усвідомлення самостійності та єдності кожної слов'янської нації окремо.

Згідно із тезою про єдність національного при державному роз'єднанні для М. Ф. Владимирського-Буданова безперечним є те, що «історія руського права має включати історію права таких руських країн, як Галичина, історію права Литовсько-руської держави» насамперед як «сполучну ланку між давнім правом першого періоду і періодом імперії»²².

Ось як виглядала запропонована вченим періодизація історичного процесу:

земський (княжий) період IX–XIII ст., Московська і Литовська держави XIV–XVI, імперія XVIII–XIX ст.²³.

Порівнюючи цю періодизацію з офіційною схемою руської історії (Київська Русь – Московська держава – Російська імперія), можна вирізнити два позитивних моменти. По-перше, Московська держава не виступає тут виключною правонаступницею Київської Русі, позбавляючи тим самим західноруські землі (українські та білоруські) початку історії своєї державності. По-друге, концепція існування «двох цілком незалежних держав – Литовської і Московської»²⁴ стимулювала комплексні дослідження, які мали заповнити наявну прогалину та, у ряді випадків, приводили до висновку про самотутній характер власне західноруського права, що значною мірою зберегло давньоруські основи. Остання думка мала особливе значення на фоні твер-

дження вченого про те, що між «Судебниками і Руською Правдою ціла прірва, нічим не заповнена... їхній зміст не тільки більш односторонній та бідний, а й якісно відрізняється від змісту Руської Правди»²⁵. Кропітке вивчення пам'яток, побудова аналогічного ряду, висунування гіпотез, які тим вірогідніші, чим «більшу ерудицію і чим більший талант проникнення у зміст історичних явищ і подій має дослідник»²⁶ сам М. Ф. Владимирський-Буданов. Його здогадки, за висловом О. О. Малиновського, характеризувалися «особливою солідністю» і знаходили підтвердження в працях вчених, що мали більше матеріалів для дослідження, дали змогу М. Ф. Владимирському-Буданову відтворити цілісну картину історичного розвитку руського права, а не лише механічно поєднати окремі фрагменти.

Цей розвиток цілком органічно вписується в теорію прогресу, який для вченого є «рухом від форм простих до більш складних і досконаліх», що зумовлюється певними принципами. Це послідовність історичних явищ, які перебувають у генетичному зв'язку між собою; їхня поступовість («стрибків в історії не буває»); існування певної гармонії явищ суспільного життя (взаємовплив). Мабуть, саме в такому контексті й слід розуміти сформульоване М. Ф. Владимирським-Будановим визначення історії права як «науки, що викладає прогресивний розвиток юридичних норм у житті руського народу»²⁷.

Праці М. Ф. Владимирського-Буданова належать до тих, переріхтуючи які раз по раз услід за їх автором хочеться повторити: «шляхи прокладені давно, але почасти попсовані довготривалим рухом ними»²⁸. М. Ф. Владимирський-Буданов належить до наукової еліти другої половини XIX ст., представники якої заклали міцне підґрунтя сучасної української юридичної та історичної науки і освіти, архівістики і археографії. Будучи представником свого часу, що висував свої вимоги і розставляв обмеження, М. Ф. Владимирський-Буданов своєю діяльністю встановив високі стандарти історіописання, які ось уже упродовж багатьох десятиліть є камертоном розвитку історико-правової науки і запорукою її поступу.

¹ Губар К. А. Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615–1920 рр.) / За заг. ред. І. Б. Усенка. – К., 2016. – С. 90, 160.

² Биографический словарь профессоров и преподавателей университета св. Владимира. – Киев, 1989. – С. 111.

³ Яковкин И. М. Ф. Владимирский-Буданов // Журн. Мин. народ. прос. – 1916. – № 2. – С. 34.

⁴ Шемета Ю. М. Науково-освітня діяльність М. Ф. Владимирського-Буданова. Автореф. ... канд. іст. наук. 07.00.06. – К., 2004. – С. 11.

⁵ Владимирский-Буданов М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве. – СПб., 1868. – С. 299.

⁶ Головицкий Н. Павел Григорьевич Демидов и история основанного им в Ярославле училища (1803–1886). – Ярославль, 1887. – С. 158.

⁷ Владимирский-Буданов М. Ф. Отчет о годичной командировке 1880 // Университетские известия. – 1881. – № 12. – С. 3.

⁸ Малиновский И. А. Памяти учителя. – Ростов, 1917. – С. 13.

⁹ Грунтовний розбір праці див.: Малиновський І. Учебное пособие по истории русского права. – Томск, 1917.

¹⁰ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995; Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права: учеб. пособие. – М., 2005.

¹¹ Ворончук І. Роль М. Ф. Владимирського-Буданова в розвитку української археографічної традиції та архівної практики // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 1. Архів і особа. – К., 1999. – С. 111–121.

¹² Дубчак Є. В. Діяльність М. Владимирського-Буданова в історичному товаристві Нестора-літописця: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_NBG_2015/Istoria/1_191905.doc.htm

¹³ Бабицкий Б. Е. М. Ф. Владимирский-Буданов как историк русского государства // Правоведение. – 1961. – № 2. – С. 86–97; Бондарук Т. Західноруське право: дослідники і дослідження (Київська історико-юридична школа). – К., 2000. – С. 24–36; Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии. – М., Брянск, 1996. – 186 с.; Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917). – К., 1987. – 158 с.; Ворончук І. «Ученый Божьей милостью» Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов // Українознавство. – № 1–2 (62–63). – 2017. – С. 75–81; Шемета Ю. М. Науково-освітня діяльність М. Ф. Владимирського-Буданова. Автореф. ... канд. іст. наук. 07.00.06. – К., 2004. – 17 с.

¹⁴ Тарановский Ф. В. Памяти М. Ф. Владимирского-Буданова // Юридический вестник. – 1916. – № 3. – С. 1.

¹⁵ Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Ін Юре, 1998. С. 38–44; Усенко І. Б. Комісія для вивчення історії західноруського і українського права / Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К–М. – С. 174.

¹⁶ Тарановский Ф. В. Памяти М. Ф. Владимирского-Буданова. – С. 3.

¹⁷ Владимирский-Буданов М. Ф. Отчет о годичной командировке 1880–1881 // Университетские известия. – 1881. – № 12. – С. 5.

¹⁸ Владимирский-Буданов М. Ф. Отчет... – С. 38, 56.

¹⁹ Див., зокрема: Рязанов М. Ю. М. Ф. Владимирский-Буданов про слов'янське законодавство і право // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 48. – С. 68–73.

²⁰ Владимирский-Буданов М. Ф. Отчет... – С. 3.

²¹ Там само. – С. 54.

²² Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. – К., 1915. – С. 4.

²³ Там само. – С. 72.

²⁴ Владимирский-Буданов М. Ф. Отношение между Литовским Статутом и Уложением царя Алексея Михайловича // Сб. гос. знаний. – СПб., 1877. – Т. 4. – С. 21.

²⁵ Там само. – С. 22.

²⁶ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор ... – С. 2.

²⁷ Там само. – С. 4.

²⁸ Владимирский-Буданов М. Ф. Отношение ... – С. 5.

Резюме

Бондарук Т. І. Класик історико-правової науки (до 180-річчя від дня народження Михайла Флегонтовича Владимирського-Буданова).

У статті, присвяченій видатному правознавцю, історику права М. Ф. Владимирському-Буданову, подається короткий виклад його життєвого і творчого шляху, аналізуються основні творчі здобутки, підходи й методи, з'ясовується роль у розвитку української історико-правової науки.

Ключові слова: М. Ф. Владимирський-Буданов, університет Св. Володимира, Литовсько-руська держава, київська історико-юридична школа, західноруське право, правоутворення.

Резюме

Бондарук Т. И. Классик историко-правовой науки (к 180-летию со дня рождения Михаила Флегонтовича Владимирского-Буданова).

В статье, посвященной выдающемуся правоведе, историку права М. Ф. Владимирскому-Буданову, подано короткое изложение его жизненного и творческого пути, анализируются основные творческие достижения, подходы и методы, выясняется роль в развитии украинской историко-правовой науки.

Ключевые слова: М. Ф. Владимирский-Буданов, университет Св. Владимира, Литовско-русское государство, киевская историко-юридическая школа, западнорусское право, правообразование.

Summary

Bondaruk T. Classic of historical-legal science (to the 180th anniversary of the birth of Mikhail Flegontovich Vladimirsky-Budanov).

In an article devoted to the outstanding lawyer, historian of law M. F. Vladimirsky-Budanov, a brief account of his life and creative path, analyzes the main creative achievements, approaches and methods, reveals the role in the development of Ukrainian historical and legal science.

Key words: M. F. Vladimirsky-Budanov, St. Volodymyr's University, Lithuanian-Russian State, Kiev history and law school, western-russian law, formation of law.